

HANİ İLÇESİ

ÖZET

Hani, Diyarbakır'ın ele alınmamış ve tarihte kimi kalkışmaların, savaşların yapıldığı alanda yer alan ilçelerinden biridir. Bu tebliğimizde Hani hakkında eserlerde yer almış kimi saptamaları sunacağız, konu hakkında kimi eleştirileri beraberinde vereceğiz.

Cumhuriyet Dönemi'nde Hani İçin Belirtilen Bilgiler

Diyarbakır İl Yıllığı: "Diyarbakır'den çıkılarak (Telalo) köyü altından sola sapılırsa (Baybuni) ve (Ağviran) köylerine uğranır. Ağviran'ın bir az ilerilerine kadar, çorak bir yükseklikte dümdüz uzanan ham bir yol takip edilerek birden Bodur meşelerle bezenmiş bir sırta çıkılır. Soldaki tepeler yemyeşildir., bu ağaçların arasında kırmızı çamurdan yapılmış birkaç ev görünür. Az aşağısında bir pınar vardır. Fakat adı üç pınardır. Suyu derinden gelir ve toprak kokar.

(Seypin) den sonra ağaçlıklar biter. Karşılı saran sıra dağlar iki büyük ve güzel köyü yamaçlarında saklarlar. Yol üzerinde yıkılmış taşlıklar burada bir vak'a geçtiğine ve birinin öldürüldüğüne işarettir. Bu muhitte bir vak'ayı hatırlatmak için böyle basit ve amelî abideler yığılması yaygın bir adettir. Buradan sonra güzle bir şose, tekerleklerin altına serilmiş bulunur. İki taraf ağaçlıklıdır. Ve artık Hani görünmeye başlar.

Hani Kasabası Diyarbakır'e 60, Lice'ye 25 kilometredir. Denizden 1200 metre irtifaında, şarktan garba uzanan iki silsilenin ortasında beş kilometre arzında gayet mümbit ve mahsuldar bir ova üzerindedir. Suları güzel, havası sağlamdır. Hani'de 327 ev ve 46 dükkân mevcut bulunması iktisadi vaziyetini gösterir.

Oldukça muntazam bir hükûmet konağına maliktir. Bu konak önünde meşhur ve eski bir kaynak olan (Aynı Kebir)) bulunmaktadır.

Bu su, Hani dağının eteklerinden kaynar ve dokuz kemerli bentlerden çıkarak büyük bir havuz teşkil eder. Bu gözlerin yedisi havuz içine alınmıştır.

Yazar,"Hani'nin bazı evleri taş yapı ve sıhhî şeraite muvaffaktır. Yalnız sokakları dardır." şeklinde genel bilgileri sıralar. Diyarbakır İl Yıllığı'nın hazırlayıcısı olan Basri KONYAR'ın 1934'te yaptığı bu tespit üzerinden yıllar geçti. Şimdi Hani'ye baktığımızda değişen fazla bir durum yoktur,

adeta. Hani, iş alanlarının olmadığı, daima göç veren bir ilçedir. Şehirle fazla bağlantısı olmayan, kendi ürettiği ile yetinmeye çalışan, kısıtlı ekim alanlarına sahip olmasına rağmen toprakla didişen insanın emeğinin karşılığını aradığı ve bulduğu bir ilçemizdir.

Basri KONYAR'ın Hani hakkında verdiği diğer bilgiler:

"1291 de Palo kasabasına merbut olan Hani bu gün Lice kasabasına bağlı otuz beş köylü ve on bin yüz elli üç nüfuslu büyük bir nahiyedir.

Buğday, arpa, pamuk, darı mahallî mahsulatın başlıcalarını teşkil eder. Ziraat usulü iptidaidir. Civar dağlardaki meşelikler odun ihtiyacını temin etmektedir. Üzüm ve meyva bahçeleri çoktur. Güneşemütevvecihcebhelerdehemenhüdayinabit denecek kadar az bir emekle mükemmel başlar vücuda getirilmiştir. Üzüm mühim bir varidat temin eder.

Söğüt ağaçları burada zikre değer bir varlıktadır. Dağlık ve meşelikli olan arazide en çok beslenen keçidir. Koyun, at, öküz, eşek dahi beslenmekte ve mahsulâtı hayvaniyeden istifade edilmektedir.

Bu gün belli başlı bir san'atı olmayan nahiyenin ihracatı hububat, pamuk, yaş ve kuru meyvalarla kereste, bilhassa ceviz tahtalarıdır.

Çiftçilik ve çobanlıkla meşgul olan halk iptidaî bir saffet içindedir. Ev işlerini görmek, ekin ve harman işlerine yardım etmek bilhassa kasabalarda kurulan pazar yerlerine gitmek kadınların esas meşguliyetlerini teşkil eder."

Tarihi Eserler

Bu bölümde yaptığımız araştırmalardan elde edilen kaynaklardan ilçemize ait tarihî eserlere ilişkin verilen bilgiler sunulacaktır. Kaynaklar arasında benzer yönler, tekrarın olmaması için gerekmedikçe alınmamıştır.

Yasin Minaresi

Yasin Minaresi olarak adlandırılan yapı, daha önce yıktırılan bir camii'den kalmıştır. Kimi kaynaklarda yapının gözetleme kulesi olarak yapıldığı yer alsa da minare, teknik ve biçim olarak Silvan'da bulunan Kırık Minare ile benzerlikler taşımaktadır. Muhtemelen Moğol Saldırıları döneminde camii yıktırılmış bir minaredir. Yapının deprem sonrası yıkılması ihtimali üzerinde durulsa bile Silvan'daki benzer minare tarzını taşıması ve yarıya kadar yıktırılmış olması, akla Moğol Dönemi'ni hatırlatır.

Basri KONYAR

"Hatuniye Medresesinin bir az ilerisinde kasaba haricinde kalmış bir minare ile harab bir cami görülür. Diyarbakır minareleri gibi dört köşeli olan bu minarenin üç katlı olduğu anlaşılıyorsa da üst kısmı yıkılmıştır. Birinci kısım 15-18 metre irtifadadır. İkinci kısım 12, üçüncü kat da 10 metre yükseklikte vardır. Birinci kemerin altında çepeçevre (Ayetülkürsi) yazılmıştır. İkinci kemerin altında ve şimale müteveccih cebhesinde diğer bir yazı mevcut ise de tesiratı havaiye ile okunamaz bir hale gelmiştir. İnşa tarzı ve yazıların fark edilebilen karakterine göre bu eser Artukoğullarına aid olmalıdır." Minare hakkında ayrıntılı bilgi veren KONYAR, Silvan'daki yıkık minare ile bağlantı kurmamıştır.

Yatırlar

Basri KONYAR'ın tespitleri:

"Bu minarenin (Yasin) az ilerisinde Seyit Bedreddin yatırı vardır. Vaktile çocuğu olmayan kadınların, hastalığa tutulanların, müşkül vaziyette kalanların şifa ve necat umdukları bir makam imiş. Sık sık vaki olan ziyaretlerde kurbanlar kesilir, hep gelenlere helva ve ekmek dağıtılırdı. Kasabanın şimal tarafında bulunan küçük bir mescide (Caferi Tayyar) medfundur. Torunları merkadın etrafındaki evlerde oturmaktadırlar. Yakın zamanlara kadar bir iki köyle kasabadaki bazı evlerin zemini iş bu yatırın evkafından idi. Kasabanın iki saat garbı cenubisinde (Piri Leşkeriyan) köyünde peygamber oğullarından Mehmed Askeri'nin kabri vardır. Bu da vaktile çok ziyaret edilen bir makam imiş."

Kazım BAYKAL'ın 1939 Yılındaki tespitleri:

"Hani'de Şeyh Bedrettin Türbesinin yanında tepesi yıkılmış eski büyük bir dört köşe minare var. Okunması güç iki kitabesinden üstte dört yüzü kuşatan bir ayetel-kürsü ile altında yalnız (hams) kelimesi okunabilen ve diğer kelimeleri okunamayan evvelki kitabenin bir parçası var. Yazı Artık oğullarının Nesih yazısıdır. İsim ve tarih olmadığı için kime ait olduğu anlaşılamadı."

Yine Kasabanın üstünde (Cafer Tayyar) dedikleri bir türbe ve minare var. Yanında metrûk bir mescit görülüyor. Türbede isim ve kitabe yoktu. Yalnız duvarlarında Artık-Beyson oğullarına ait süslü kûfi yazılı kitabe kırıntıları görülüyor. Minare dört köşe üstünde ve yan yüzlerinde küçük mihraplar var. Asıl makberin sandukasının baş ucunda mevcut lafzayı celâl diğerinde Allah, Muhammet yazılı. Bu madeni alem alevilik arz ediyor. Halk asıl Cafer Tayyar'dır diyor, fakat değildir. Çünkü o zat bu civarda ölmemiştir Olsa, olsa Ali'nin ahfadından biridir."

Hani'de bize bir kupa gösterdiler., onbeş santim kutrunda sadeftir. İçinde oyma ve çok kıymetli sanat eseri olan ince yazılar var. Bu kupanın bir muhabbet tılsım taşı olduğu zannedilir. Yazılar birkaç ayet, on iki imamın ve eshabı kehfin adlarını ihtiva ediyor. Kupanın bir köşesi kırılmış, bu çok kıymetli sanat eserinin iyi muhafaza edilmesi gerekiyor."

Halkın psikolojik rahatsızlıklar için Şeyh Bedreddin Yatırı'na, sarılık hasyatılığı için de Aynkesir'e hastalarını götürmesinin beraberinde çevre illerden ve ilçelerden de bu iki mekâna ziyaretçi eksik olmaz.

Şeyh Bedreddin Türbesi, ilçe merkezinde olduğu için iyi korunmuş ve dış tahriplerle karşı karşıya kalmamıştır. Sarılık hastalığına iyi geldiği söylenegelen suyun da folklorik bir zenginliğe dayalı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu hususta birçok yerde bu tarz gelenekten kaynaklanan tedavi biçimlerine rastlanır.

Şeyh Muhammed Askerî Mezarı, Hani ve Dicle sınırında yüksekçe bir tepede bulunmaktadır. Gittiğimiz bu mezarda Şeyh Muhammed Askerî'nin bayrağı-sancağı oldukça yıpranmış olduğu görüldü. Kabrin onarımında kitabenin aslının dış cephede bölünerek yerleştirilmiş olduğu görüldü. Leşkeriyan Köyü'ne bakan tepede bulunan mekânda içme suyunun bulunmayışı, yolunun yapılmamış oluşu, bu ziyarete ulaşmayı güçleştirmektedir. Seyyid olan Şeyh Muhammed Askerî'nin ayrıca soy kütüğü de türbede çerçevelenmiş biçimdedir. Halkın Caferî Tayyar olarak saygı gösterdiği türbe ve türbenin ismini alan camiî, son dönemde restore edilmiştir. Tarihî kabristanın deprem sonrası ortadan kaldırılması ile birçok kitabeli mezar tahrip edilmiştir. KONYAR'ın verdiği bilgiye dayanan kimi araştırmacılar, Caferî Tayyar'ın burada olduğunu zannederek, eserlerine de bu bilgiyi aktarmışlardır. Sancaktar olan Caferin şehid düşmesi ile gömüldüğü alan belli iken, halkın maneviyatta bir parçasının buraya düştüğünü ifadesi, hakikatle bağdaşmamaktadır. Belki de bu katıldığı savaşta yaralar almasına, kollarının kesilmesine rağmen sancağı düşürmeyen Cafer'in hatırasını canlı tutma adına söylenegelen ifade, Hadis-î Şerif'te Hazreti Muhammed'in kendi akrabası olan Cafer'e "Tayyar" lakabını vermesi de söz konusudur. Cennetle müjdelenen isimler

arasında yer alan Caferî Tayyar'a hürmeten bu hatıra yaşatılıyorsa da doğru olan belirtilmelidir.

Ulu Cami

Basri KONYAR, camii için şu tespitlerde bulunur:

"Kasabada iki cami bulunur. Büyük cami, sade ve metin bir tarzda işa edilmiştir. Minaresindeki mahkûkât üç asır evvel yapıldığını gösteriyor. Kapısı üstündeki kitâbe 1091 de tamir edildiğini bildirmektedir."

Kazım BAYKAL ise, yapının Osmanlı olduğunu belirtir:

"Hani'nin Ulu Camii de eski fakat kitabesi yok, tip Osmanlı tipidir. Sonradan tamir görmüş yanındaki ikinci parça yıkılmak üzeredir."

Ara ALTUN, 1971 yılında Ulu Cami için şu tespitleri sıralar:

"Dikdörtgen bir alanı kaplayan ve kuzeyinde bir minaresi olan yapı, çeşitli onarımlara işaret etmektedir. Doğuda ve batıda birbirinden yükseklik farkları bulunan iki bölümden meydana gelmektedir. Özellikle doğuda fevkânî bir durumu vardır. Bir su kaynağının kenarında olması yüzünden yüksekçe bir setin üzerine yapılmıştır. Doğu kısmının altında bir sıra dükkân seçilir. Bunların basık kemerli dört kapısı sete açılır. Setin istinat duvarını meydana getiren taşlardan bazılarının işlenmiş oldukları görülür. Minare bu gün yapıdan dışarıda kalmış, kuzeyde, evler arasına sıkışmıştır. Kare plânlı minarenin kesme taş yapısı ortada bir silmeyle ikiye ayrılmıştır. Şerefe bölümünde de konsolları çok aşınmış bir silme seçilirse de bundan yukarı kısmı yuvarlak

ve geç devir eklidir. Birinci kısmın üst silmesinde kitabe bozuğu birkaç işli taş seçilebilir.”

ALTUN, incelemesinin sonunda “Artuklu devrine konması şüpheli bir yapı olmakla birlikte bazı kısımları ve minaresi hakkında genellikle Artuklu yargısı bulunduğundan “ dolayısı eseri çalışmasına aldığı belirtilir.

Rahmi Hüseyin ÜNAL’ın Tespitleri:

Ulu Cami: Hani ilçesi içinde, belediye ve kaymakamlık binalarının yer aldığı küçük meydanda, Ayn-i Kebir adı ile anılan su kaynağının kenarındadır. Muhtelif devirlerde geçirdiği onarım ve değişikliklerle ilk şekli bozulmuştur.

“Yapının batı yüzüne yerleştirilmiş taçkapıdan, bu gün avlu olarak kullanılan bir mekana girilmektedir. Caminin üzerinde yer aldığı arazi kuzey-güney yönünde eğimli olduğundan, güneyde, su kaynağına bakan cephenin zemin katına küçük dükkanlar inşa edilmiştir. Ortada iki dikdörtgen paye, yanlarında ise duvarlar üzerine dayanan üç kemer gözü avluyu ikiye bölmektedir. Bu bölmelerden kuzeydeki üzeri açıktır. Güneyde kalan ve üzeri düz beton bir çatı ile örtülmüş olan kısım, silindirik sütunlar üzerine oturan üç kemer gözü ile cepheye açılmaktadır. Kırık kemerlerin güneye bakan yüzleri, bir dizi silme ile belirlenmiştir.

Avlunun kuzeybatı köşesinde, biri batı, diğeri de kuzey duvarına yerleştirilmiş iki kapı görülmektedir. Cami hariminin iki ayrı bölümüne açılan bu kapılardan batıdaki lişılmamış formdan üç dilimli bir kemer içine açılmaktadır.

Muhtelif tarihlerde yapılan köklü onarım ve değişiklikler, yapının il şekli hakkında kesin önerilerde bulunmamızı engellemektedir.”

ÜNAL, batı harimi taç kapısı üzerinde yer alan kitabe çözümlemesi:

“1093/1682 yılında yenilenmiştir. Sene 1093/1682 “ Minarenin çatıdaki kapısı üzerindeki kitabeyi de “1067/1656-57 yılında yenilenmiştir.” olarak kayda geçmiştir.

Yazar, “Bu iki kitabeye göre 1657 ve 1682 yıllarında iki defa onarım görmüş olan yapının ilk inşa tarihi, (...) bilinmemektedir. İlk yapı muhtemelen Artuklu devrinde inşa edilmiş, tarihi bilinen ve bilinmeyen onarımlarla asli hüviyetini

kaybederek bu günkü şeklini almıştır.” der.

Yapının yabancıya aidiyeti konusunda halk arasında “Acem” ifadesi, akla İranlıları getirir. Bu yanlış bir bilgilemedir. “Acem”, Arapça’da yabancı manasını taşıdığı için, ifade edilen, yapının yerlilerce yapılmadığıdır. Silvan’da, Hazro’da bulunan camiiler için de “Acem Camii” denilmektedir.

Camiî’nin altından akan su gözeleri’nin mutlak surette Roma Dönemi veya öncesine dayandığı muhtemeldir. Hani’ye hâkim üst kısımdaki dağların eteğinden akıp gelen su kaynağı, ilçenin bahçe ve ekin sulama ihtiyacını geçtiği alan itibarıyla karşılamaktadır. Yalnız suyun geçtiği alanda bulunan Zeynebiye Medresesi ve Yasin Minaresi, su arkalarının sağlam yapılmamış olması sebebiyle daima nemli olmasıyla dikkat çekmektedir. Özellikle Medresede olan nem oranını azaltmak için su kanalının iyi bir biçimde yapılması esastır.

Medrese

KONYAR, 1932 senesinde araştırmalarda bulunduğu Hani Medresesi için “Diyarbakir Yıllığı’nda şu bilgileri verir:

“Hani’de en şayanı dikkat bir eser olan bu medrese görülmeğe değer bir san’at mahsûlüdür. Beyaz bir taştan kubbeli yapılmış ve biraz eksami yıkılmış olmasına rağmen mimarı henüz içinden çıkmışa benzemektedir. Alınan fotoğraflar iç kısmın büyük eyvanını ve diğer aksamı göstermektedir. Eyvan, tavana kadar münakkaştır. Arka tarafa küçük fakat müsenna dört kapı açılmıştır. Büyük avlunun etrafında çok güzel hatt ile çepeçevre (İnnafetahna) yazılıdır. Asıl kapısı örtülüştür.

İç havuza su giden kısmın etrafına da boydan boya (Yasin) yazılmıştır. Bu yazı ezicik bozuktur.

Medresenin en mühim kısmı dört kemer üzerine oturtulmuş olan ve şimdi kubbesi yıkılan parçasıdır. Burada da büyük ve okunaklı çok güzel bir sülüs ile çepeçevre (Ayetülkürsi) yazılıdır.

Halk(Zeynep) adında bir kadın tarafından yaptırıldığını beyan etmektedir.

1292 Tarihli bir kayıta Hani kasabasının Hatuniye medresesile merbutatından olup Mardin sancağına tabi Hasankeyf’te bulunan Zeynebiye zaviyesinden bahsedilmektedir.

Mardin’e bağlı (Kızıltepe)den ileride Hatuniye kalesi vardır ki Sancar şahın validesi tarafından bina edilmiştir. Buna(Suri Hatuniye) denilmektedir. Şu halde hani’deki bu emsalsiz eser de kıymetli nümunelerindendir.”

Kazım BAYKAL’ın açıklaması:

“Hani’de Zeynebiye medresesinin yalnız kitabelerini ihtiva eden mihrabı var. Selçuk-Artık devri sanatının ilk enmüzedir. Mihrabın üstünde müstatil bir şekil süs, iki tarafında sekiz köşeli ikişer yıldız görülüyor. Bunların içinde isim ve tarih yazılı fakat okunamıyor.”

1971 yılında yaptığı incelemede, Metin SÖZEN’in ve Z.YALAZKAN’ın incelemelerinden yararlanan Ara ALTUN,

“Bu gün sadece mihrap duvarı ile bunun iki yanındaki iki kubbeli mekan ile avlunun bir kısmına ait duvarlar ayakta. Bir eyvanın iki yanındaki kubbeli odalar düzeninin

kuzeyinde muhakkak ki bir avlu vardı. B. Konyar'ın kaydından avlunun kubbeli olabileceği bir anlam çıkmaktaysa da bu gün için bunu kesinlikle anlayabilmek mümkün değildir." demektedir.

Yazar, incelemesinin sonucunda karşılaştırmalar yaparak, medresenin Artuklu yapısı olarak kabul edilmesinin şüpheli olduğunu belirtir : "B. Konyar'ın 'Üslûp Selçuk tarzının kıymetli numunelerindendir' dediği ve Mardin/Kızıltepe Hatuniye Kalesi, Hasankeyf Zeynebiye Zaviyesi ile bağlantılar kurmağa çalıştığı yapı için m. Sözen, XIII. Yy. ortası ve sonunu ileri sürer. A. Gabriel, yapıyı süsleme ve dinî kitabeler uslubundan XIV.-XV. yy. a koymak ister. Artuklu devri yapısı olup, Çermik / Haburman köprüsünü yaptıran Necmeddin Alpi'nin kızı Zübeyde Hatun tarafından inşa ettirilmiş olduğu görüşüne katılacak verilere sahip değiliz. Yapının Artuklu Mimarî Uslubu hakimiyetindeki bölgede daha geç devirde XIII: yy.ın sonlarında yapılmış olabileceğini düşünmek mümkündür. Bu bakımdan şimdilik Artuklu devrine konması şüpheli bir yapı olarak görülmelidir."

Metin SÖZEN'in Tespitleri:

"XIII. Yüzyılın başlarından kalmış olması muhtemel ve bezemelerinin zenginliği ile beliren bir medrese örneği de Hani'de bulunmaktadır. Hatuniye Medresesi adıyla tanınan bu medresenin bir Artukoğuları Devri yapısı olması muhtemeldir. Aynı devirden kalma daha erken, 1211/1212 tarihli Harzem Medresesi gibi, Hani Hatuniye Medresesi de yıkılmış, çok az kısmı ayaktaadır."

Rahmi Hüseyin ÜNAL'ın Tespitleri:

"Zeynebiye (Hatuniye) Medresesi: İlçe merkezinde, Ulu Cami'nin birkaç yüz metre güney-batısında , mahalle içindedir. Büyük bir kısmı harap olmuş, yalnız kible eyvanı ile eyvanın iki yanındaki kubbeli hücrelerin temelleri ayakta kalabilmiştir. Kuzey kesimi tamamen yıkılmış, taş ve toprak yığını haline gelmiştir. 1940 yıllarında , kesme taşlardan bir kısmı sökülerek bir ilkokul inşaatında kullanılmıştır. Birkaç yıl önce, eyvanın ve yanlarındaki hücrelerin içindeki molozlar temizlenmiş, eyvanın ağız kırma taştan bir duvarla kapatılmıştır."

Temellerin büyük bir kısmı moloz yığını altında kaldığından, mekanların dağılışı tesbit edilmemekte ve yapının tamamının plânı çıkarılamamaktadır. Medreseyi nispeten sağlamken görmüş olan B. Konyar'ın verdiği bilgiler açık değildir. Tahminlere göre yapı avlulu medreseler grubundadır. Ortadaki avlu

tamamen mutemelen bir kubbe ile örtülüydü.”

ÜNAL'ın medreseye ilişkin diğer tespitleri:

“Medresenin halen görülebilen kesiminde duvarlar içten ve dıştan düzgün kesme taşlarla kaplıdır. Güneybatı köşesindeki dikdörtgen plânlı hücreye(B) (5 m 10 x 6 m 20), kuzeydoğu köşesindeki küçük bir kapıdan girilmekteydi. Bu hücrenin pendentifler üzerine oturan kubbesinin bir kısmı, 40 yıl kadar önce ayakta idi. Küçük Bursa kemerlerinden oluşan bir kemerleme şeridinin üst kısmında, ikişer burmalı kaytan arasına alınmış bir ayet şeridi kubbe eteğini dolanmaktaydı. Ayet şeridinin üst kısmında da, ince bir mukarnas şeridi mevcuttu. B. Konyar'ın yayınladığı resimde, kubbe içinde nebatî örnekli şeritlerin de yer aldığı görülüyor. Bu gün, yazı ve süsleme şeritlerin tamamı yok olmuştur.”

ÜNAL, detaylı incelediği medrese ile ilgili bilgileri verirken mimari özelliklere değinir. Yazar, medresenin süsleme çizimlerinin önemli bölümünü çizmiş, çalışmalarını bir arada yayınladığı eserinin kapağına da mihrabın üst kısmında yer alan panolardan birine yer vermiştir.

Diğer çizim örneklerini alıntılarımız ÜNAL'ın medrese için belirttiği son tespitlerinden:

“Yapının plânı tam çıkarılamadığından, plân yönünden benzer karşılaştırma yapmak mümkün olmamaktadır. Yapının nisbeten ayakta kalabilmiş güney kesiminde, kırık kemer tonozlu bir eyvan ile eyvanın iki yanında kubbe ile örtülü birer hücre mevcuttur. Aynı zamanda mescit görevi gören eyvanlarının iki yanında kubbeli birer mekana sahip kapalı avlulu medreselerden tespit edebildiğimiz

örnekler şunlardır:621/1224 tarihli Mübarizeddin Ertokuş Medresesi (Atabey, Isparta)), 649/1251 - 52 tarihli Karatay Medresesi (Konya) 1260-65 tarihli İnce Minareli Medrese (Konya) 677/1279 tarihli Çay Medresesi, 714/1314-15 tarihli Vacidiye Medresesi (Kütahya), 757/1356 tarihli Emir Musa Medresesi (Karaman) ve 836/ 1432-33 tarihli İbrahim Bey İmareti (Karaman) 849) . Büyük bir kısmı Konya ve yakınlarında bulunan bu medreseler 15. yüzyıl başlarına kadar uzanan bir tarih dilimi içinde sıralanmaktadır.

Hatuniye Medresesinin inşa tarihini gösteren herhangi bir kitabemevcut değildir. Ayaktakalabilen kısımlarda taşçı markasına da Hatuniye Kalesi'ni Sancar Şah'ın annesinin inşa ettirdiğinden söz etmekte ve hiçbir delile dayanmaksızın Hatuniye Medresesi'ni de aynı hatunun inşa ettirdiğini öne sürmektedir. M. Sözen ise B.Konyar'ın verdiği tarihin müphemliğine işaret etmekte ve geçiş unsuru olarak pendentiflerin kullanılmış olması süslemelerdeki istifçilik ve örneklerin şekline dayanarak yapıyı 13. yy. sonları ile 15. yüzyılın başlarına tarihlemektedir. A. Gabriel XIV-XV yüzyıl karakterine uygun olduğunu söylemektedir. Söylediklerimizi özetleyecek olursak nebatî süslemedeki özelliklere dayanarak medreseyi en geç 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlememiz mümkündür. Güney eyvanındaki tarih şeridi ile benzerlik arz eden diğer kitabelerin tarihleri, yapının tarihini biraz daha öne almamıza imkan vermektedir. Bu durumda medreseyi 12. yüzyılın sonu ile 13.yüzyıl başlarına tarihliyoruz.”

Medrese'de yapılan onarımların orijinaliteye yer yer uymadığı görülmektedir. Bu medresenin onarımının yapılmasından sonra tanıtımının olmayışı, sadece onarım ile özelliğini ortaya

koyan anlayış, mimarî üslûbun dışına çıkmasıyla değerini koruyamamıştır.

“Zeynebiye” olarak bilinen Medreseye halkın “Hatuniye” demesinin bir başka yansımasını mermer ocaklarının yaygın olduğu, Kocaköy’e yakın alanda bulunan eski yerleşimdeki kayalık alandaki oyma mekânların birinde “Hatun Köşkü”(Koşka Hatuné) olarak görülür.

İlçelerdeki en önemli medreselerden biri olan Zeynebiye Medresesi, Çermik’teki Çeteci Abdullah Paşa Medresesi gibi Diyarbakır Medreseleri arasında bugün de anılmamaktadır, bunu bu medreselerden habersizliğe bağlamaktayız.

İl Yıllıklarında Hani

Hani hakkında tespit ettiğimiz bilgileri, Osmanlı Salnamelerinden ve Cumhuriyet Dönemi il yıllıklarından verirken, tekrar bilgiler, bilgiler arasında birbirini tekdüz eden açıklamalar bulunabilir. Bu konunun araştıranı olarak, objektif kalma adına yazılanları vermek zorunda olduğumuzu belirtelim.

1967 Yıllığı:“Diyarbakır’a 94 km uzaklıktadır.İlçenin yüzölçümü 415 km karedir.Toplam nüfusu 13.231 olup bunun 3.573 ü ilçe merkezinde, 9.658 i köylerde dir. Nüfus yoğunluğu 32 dir. 1965 nüfus sayımı geç,ci neticelerine göre ise ilçenin toplam nüfusu 15.831 dir. Bu nüfusun 4.766 sı ilçe merkezinde, 11.065 i köylerde oturmaktadır. İlçenin 17 köyü, bu köylere bağlı 12 mezrası ve merkezde 4 mahallesi vardır.” Yıllıkta geçen köylerle mezraların eski ve yeni isimleriyle nüfusları tablo olarak verilmiştir.

1973 Yıllığı:“Hani kasabası, Diyarbakır havzasının kuzey kenarında, yükseltisi 900 m.ye yaklaşan bir alanda kurulmuştur. 15’km.lik bir şoseyle Diyarbakır-Genç-Bingöl yoluna bağlıdır. İl merkezine uzaklığı 80 km.dir. Çok eski bir yerleşme merkezi olan Hani’de belediye teşkilâtı 1887 tarihinde kurulmuştur.

Kasabanın nüfusu, 1970 genel nüfus sayımına göre 5.500 dür. Bunun 2.806 sı erkek, 2.694 ü kadındır. Çarşı, Dereğan, Hamşık ve Zive isminde 4 mahallesi ve 900 hanesi vardır. Daha önceleri Lice’ye bağlı bir bucak merkezi iken 1958 de ilçe olmuştur.

Hani ilçesinin yüz ölçümü 415 kilometrekaredir. Toplam nüfusu 18.192 olup bunun 12.692’si köylerde yaşar.”

Yıllığın ilçeye ayrılan bilgileri, ilçeye bağlı köylerle meraların eski-yeni isimleri ve kadın-erkek nüfuslarını gösteren tablo ile sınırlıdır.

1995 İl Yıllığı: "Tarihçesi: Kuruluş tarihi çok eski olan Hani ilçesinin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Hani ile ilgili ilk bilgiler M.Ö. 8. yüzyılda başlar. Urartu Devleti ve Asurlular arasında önemli çatışmalara sahne olduğu bilinmektedir. Daha sonra Nirbi'lerin yerleşme merkezi olan Hani'nin tarihçesi Diyarbakır merkezinin tarihçesiyle koşul gitmiştir.

1875'te Palo'ya bağlı bir bucak olan Hani, daha sonra Lice'ye bağlanmıştır.

Hani'de belediye 1878'de kurulmuştur.

Genel Durum: M.Ö. 1280 yılında Asur Hükümdarı I.Salmanasar ile yaptıkları savaşta yenilerek dağılan Nirbi'lerin yerleşme merkezi olan Hani, Cumhuriyet döneminde Lice'ye bağlı bir ilçe idi. Daha sonra gelişerek ilçe oldu.

Denizden 1200 metre yüksekte, dağlık bir bölgede olan Hani, Artuklulardan kala Hatuniye Medresesi, Ayn-Kebir Su Kaynağı, Yasin Minaresi ve Cafer-i Tayyar Yatırı ile tarihi bir zenginliğe sahiptir.

Hani, dağlık bir bölgede kurulmuş olup , ilin küçük bir ilçesidir. Ancak Silvan'dan sonra nüfus yoğunluğu en çok olan bir ilçedir. Kilometrekareye 63 kişi düşer. Ayrıca 100 kilometrekareye otalama 4 köy düşer. Köyler ilçenin kuzeyindeki küçük ova çevresinde toplanmıştır.

Hani'de geçim tamamen tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Buğday, arpa, pamuk ve darı önemli gelir kaynaklarındandır. Üzüm ve meyve bahçeleri de önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Güneşe bakan yerlerde bağlıklar oluşturulmuştur. Dağlık kısmındaki Meşelikler odun ihtiyacını karşılar. Bir de önemli ölçüde söğüt ağaçları vardır.

Dışarıya sattığı en önemli ürünler tahıl, pamuk, yaş ve kuru meyvalar ile birlikte ayrıca ilçeden her yıl kereste satışı yapılmaktadır.

Dicle Nehri Hani'ye 18 km. uzaklıktadır. İlçenin kum ihtiyacı buradan karşılanır

Yıllıkta "Turistik Yerleri" başlığı altında verilen bilgiler:

"Hatuniye Medresesi: Sancar Şah'ın Validesi Zeynep Hanım tarafından 13. yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır.

Ulu Camii: Kesin olarak tarihi bilinmemekle beraber bir Selçuklu eseri olup, 15. yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır.

Aynkeris Şifalı Suyu: İlçe merkezinden 2 km. mesafededir, sarılık hastalığına iyi geldiği sanılmaktadır. Pek çok kişi ziyarete gelip yılanmaktadır. Yıllık ziyaretçi sayısı 10.000 kişi dolayındadır.

Koki Çayı Mesiresi: İlçe merkezinden 8 km. mesafededir. Burada kaynayan suda bol miktarda alabalık bulunur. Saniyede 6 metreküp su akmaktadır.

Aynkebir Havuzu: Aynkebir su havuzu Ulu Camii

ile Hatuniye Medresesi arasında bulunan büyük bir havuzdur. Bu su Hani Dağının eteklerinde kaynar ve 9 kemerli bentlerden çıkarak bir havuz oluşturur. Havuza 7 gözden su akmaktadır. Akan su ile ilçenin tüm arazileri sulandırılmaktadır. Ayrıca su ile 8 adet su değirmeni çalıştırılmaktadır. M. Ö. 2000 yılında Huriler tarafından yaptırılmıştır.”

Hani'nin hakkında bu bilgiler verildikten sonra nüfusa ilişkin rakamlar, bazı istatistikler bulunmaktadır:

“Hani ilçesinin bağlı bulunduğu Diyarbakır merkez ilçeye olan uzaklığı 97 km.dir. Merkez, Çarşı, Dereli, Zirve Mahallesi olmak üzere ilçe merkezi 4 mahalleden ibarettir.

Hani ilçesinin 1990 yılı genel nüfus sayımına göre toplam nüfusu 37.818 dir. Bu nüfusun 10.302 si ilçe merkezinde geri kalan 27.516'sı köylerde yaşamaktadır. İlçe merkezinde yaşayan nüfusun 5.298'i erkek, 5.004'ü kadınlardan oluşmaktadır.”

İlçenin nüfusunun aşağı-yukarı aynı sayılarda seyri, ilçenin daima göç verdiğini gösterir. Diyarbakır Merkezde tahminen 8000 civarında Hani nüfusuna kayıtlı göç eden bulunmakla beraber, İstanbul, İzmit, Manisa, İzmir, Antalya merkez ve ilçelerindeki Hani nüfusuna kayıtlı çoğu çalışan 15000 civarında Hani'den göç eden nüfus vardır.

Yurt Ansiklopedisi-Diyarbakır Maddesi

“Mimarlık tarihinde önemli yeri olan, Hatuniye Medresesi'yle ünlüdür.

Ulu Cami: Belediye ve kaymakamlık yapılarının yer aldığı küçük alandadır. Yapım tarihi ve yapımcısı bilinmemektedir. Yazıtlarından 1657 ve 1682'de onarıldığı anlaşılmaktadır. Dikdörtgen planlı, birbirinden farklı yükseklikte, iki bölümden oluşan bir yapıdır.

Eğimli bir alana kurulduğundan, güney yüzüne dükkânlar yapılmıştır. Batı yüzündeki taçkapıdan, iki sütunla bölünmüş avluya geçilmektedir. Ana mekân mihrap duvarına koşut üç neflidir.

Hatuniye Medresesi: Ulu Cami'nin güneybatısındadır. Çok yıkıktır. Yalnızca mihrap duvarı, bunun yanındaki iki kubbeli mekân ve eyvan duvarları

ayaktadır. Yapım tarihiyle ilgili çeşitli görüşler vardır. Bitkisel süslemesi ve yazılarıyla XIII. yy'da yapıldığı sanılmaktadır. Mihrap duvarı tonozla dek taş süslemelidir. Mihrap nişi halat kıvrımlı silmeyle çevrelenmiştir. Bunun dışında geometrik süslemeli çerçeve ve en dışta üç dizi mukarnas bezeme bulunmaktadır. İki yanda kubbeli mekânların bulunduğu, kapalı avlulu medreseler planında olduğu sanılmaktadır.”

Borsa 21 Dergisi'nde İlçeler Dizisi'nde Hani İçin Yazdığımız Kimi Tespitler

“Tarihte Asurluların, Urartuların hüküm sürdüğü alanlardan biri olan Hani, aynı zamanda Hurilerin, Nirbilerin merkezi bölgelerindendir. Nirbilerin başkentliğini yapmış Hani’de bu gün ‘Nirbi’ adını taşıyan köyler halen bulunmaktadır. 40.000 civarında olan toplam nüfusun yaklaşık 11000’i ilçe merkezinde yaşamaktadır.

Dicle Nehrine 18 km uzaklıkta olan Hani’de tarım, Aynkebir su kaynağından alınan suyla yapılmaktadır. Meyve bahçeleri, üzüm bağları, tarım ve hayvancılık geçim kaynaklarını oluşturur. Kereste üretimi de çevre illere ve ilçelere pazarlanmaktadır.

1875’te Palu’ya bağlı bir bucak konumundan çıkartılan Hani, Lice’ye bağlandıktan sonra 1878’de belediyelik olmuştur. Daha sonra ilçe merkez olan Hani’de günümüzde nüfus, daha çok kuzeydeki ovada yoğunlaşmıştır.

İlçenin Tarihi Eserleri-Turistik Yerleri: Hatuniye (Zeynebiye) Medresesi, Ulu Cami, Aynkebir Havuzu, Yasin Minaresi, Cafer-i Tayyar Türbesi. Aynkeris suyunun sağlık açısından sarılığı iyi gelmesi her yıl ilçe nüfusu kadar ziyaretçi

çekmesini sağlamaktadır.

Küçük ve şirin bir ilçe olan Hani, Kocaköy-Dicle-Lice ve Hazro ilçesiyle komşudur. Bingöl’ün Ayrıca ilçesiyle kısmen Adıyaman’la sınırı bulunmaktadır.”

Elbette “Hani” denince Serde (Seren) Köyü’nden de bahsetmek gerekir. Bunun yanında Cevzé (Gürbüz), Mukriyan da gezilip görülmesi gereken köylerdir. Özellikle Serde’de tahrip edilen heykel ve kaya mezar alanları tarihe duyarsızlığın işaretidir, geçmişte. Hani, Deyr-î Rakîym (Der-kâm-Duruköy) ve Ashab-ı Kehf Mağaraları’na yakınlığıyla önemlidir. İlçe merkezde yer alan eski mezarlık alanın ilgisizliği de ayrı bir husustur.

KAYNAKLAR

1. Konyar Basri Diyarbekir Yıllığı sh 363-364 Diyarbekir Vilayeti Neşriyatı Ankara 1936
2. Diyarbakır İl Yıllığı 1967 Şevket BEYSANOĞLU vd.
3. Cumhuriyetin 50. Yılında Diyarbakır 1973 İl Yıllığı Şevket BEYSANOĞLU vd.
4. 2000'e Beş Kala Diyarbakır 1995 İl Yıllığı Sh 387-388
5. BAYKAL Kazım Karacadağ Mecmuası Diyarbakır Halkevi Yayın Organı Cilt 2 Diyarbakır 1939
6. ABAKAY Mehmet Ali Diyarbekirden Esintiler : Hani Borsa
7. 21 Dergisi Diyarbakır Ticaret Borsası Yayın Organı 2003
8. Yurt Ansiklopedisi Diyarbakır Maddesi 1982 İstanbul
9. Beysanoğlu Şevket Anıtları ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi Cilt 1 Sh: 339 vd. Diyarbakır Belediyesi Yayını Ankara 1987
- 10.ÜNAL Hüseyin Rahmi Diyarbakır İlindeki Bazı Türk-İslam Anıtları Üzerine Bir İnceleme Sh 51 Erzurum 1975
- 11.SÖZEN Metin Diyarbakırda Türk Mimarisi İstanbul 1971
- 12.ALTUN Ara Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi İstanbul 1978
- 13.Abakay,MA. Hani. 2005 yılında Hani Kaymakamlığı "Hani Arkadaş Matbaası Diyarbakır 2005